

Læseklasserne – deres opståen og første udvikling

Af KARL RØNNE

Lærer *Karl Rønne*, Slotsbjergby, har i tilknytning til Institut for Dansk Skolehistorie arbejdet med emner fra grænselandet mellem pædagogikkens og skolens historie – et af dem er spørgsmålet om læseklassernes opståen. Nærværende afhandling er baseret bl. a. på adskillige interview-rapporter, der befinder sig i Institut for Dansk Skolehistorie.

Læseklasserne, der i mellemkrigstidens skolebillede i samtiden forblev ret upåagtet, kom efter krigen ind i en rivende udvikling og står nu som den mest omfattende specialundervisning inden for folkeskolen.

I det følgende søges belyst: forudsætningerne for, begivenhedsforløbet omkring og organiseringen af denne særlige undervisning, som fra midten af 30'erne blev etableret for børn med læsevanskeligheder. Samtidig søges der givet en kortfattet vurdering af denne undervisnings indflydelse på skolens almindelige arbejde.

Det benyttede kildemateriale foreligger næsten alt sammen trykt, men disse kilder er tillige søgt belyst ved samtaler med personer, der har stået begivenhederne nær. Der er al mulig grund til at takke for den venlighed og interesse, der kom til udtryk herunder. Uden disse samtaler ville billedet af udviklingen på væsentlige punkter være blevet betydelig mere unuanceret¹⁻².

Læseevnen som kulturfaktor

Målet for arbejdet i det første samlede danske skolevæsen, Frederik d. IV's rytterskoler, var børnenes salighedssag både her og hisset. Tiden måtte ikke spildes med »Skriven og Regnen«, eller de var frivillige fag, som forældrene selv skulle betale materialerne til³. Med skoleloven 1814 sigter man mere mod i almindelighed at danne børnene »til gode og retskafne mennesker«, men også mod »at bibringe dem Kundskaber og Færdigheder, der er dem nødvendige for at blive nyttige Borgere i Staten«⁴. Blandt disse færdigheder fremhæves især læs-

ningen. Den blev et middel, hvorved landet skulle højnes både kulturelt og økonomisk. Udbredelsen af læsevnen blev et vigtigt – måske det vigtigste – mål for den nye folkeskole. Denne opfattelse er vel tydeligst blevet udformet i mellemkrigstiden af *Vilh. Grønbech* i 1931 med ordene: »Den moderne kulturs hovedopgave består i at udbrede lysten til læsning«⁵.

I alle tilfælde blev læsningen snart efter skoleloven 1814 en almindelig udbredt færdighed, og henvend århundredets slutning var analfabetismen et næsten ukendt fænomen ikke alene i Danmark, men også i størstedelen af den vesteuropæiske kulturkreds, når bortses fra personer, der led af hindrende abnormiteter og defekter, som blinde, talelidende og åndssvage. For disse grupper blev der indrettet særlige statsinstitutioner med tilpasset undervisning. Menneskets evne til at læse og udtrykke sig skriftligt blev et mål for dets kulturelle stade, for dets menneskeværdighed, ligesom man i nutiden anvender et lands analfabetismeprocent som et mål for dets almindelige udvikling⁶.

Begyndende erkendelse af en speciel læsedefekt

Alligevel var der også blandt normalt begavede børn uden sansedefekter af nogen art stor forskel på færdigheden i at tilegne sig læsningens kunst, og en lille rest blev tilbage, som uden påviselig grund slet ikke eller kun sent og med stort besvær kunne lære at læse. De første iagttagelser og beskrivelser af disse specielle læsevanskeligheder kendes fra øjenlæger, der blev opmærksomme på tilstanden, fordi forældre i mange tilfælde antog, at der måtte være tale om en synsdefekt hos barnet.

Den ældst kendte beskrivelse af denne specielle læsedefekt skyldes den tyske læge *C. Kussmaul*, Leipzig, 1872⁷; men det blev dog i England, problemet om læsevanskeligheder først blev taget op til behandling. I 1896 bruges her betegnelsen »congenital wordblindness« – medfødt ordblindhed – for første gang om tilstanden af den engelske øjenlæge *W. Morgan*⁸. Man blev også fra anden side, skolelæger og psykiatere, opmærksomme på dette fænomen, men den almindelige opfattelse var, at det kun fandtes sammen med større eller mindre grad af intelligensdefekt.

Den skotske øjenlæge *Hinshelwood* forfægtede dog heroverfor i en årrække læsevanskeligheder som noget af det almindelige intellekt uafhængigt. Fra Köln foreligger i 1911 den første skoleundersøgelse med henblik på disse særlige vanskeligheder. Her er betegnelsen, »die angeborene Wortblindheit« direkte overført fra engelsk, og samtidig forbindelsen til undervisningen tydeligt fremhævet.

Også i Danmark er det læger, der først gør opmærksom på problemet. I Ugeskrift for Læger 1926 omtaler skolelægen *H. P. T. Ørum*⁹ det i en skolehygiejnisk oversigt, men det blev dog især øjenlægen prof. dr. med. *Henning Rønne*, der gennem årene følger sagen op. Fra lægelig side anså man af flere grunde tilstanden for en egentlig sygdom med karakteristiske symptomer og beslægtet med sygdomstilfælde som f. eks. alexi¹⁰ (tab af læsevnen som følge af hjernebeskadigelser). Man betragtede derfor også en ufuldstændigt udviklet læsevne som enten en følge af hjernebeskadigelse ved fødselen eller som en arveligt betinget defekt i bestemte dele af hjernen, et hovedsynspunkt som må siges nu at være klart eftervist, i al fald hvor der er tale om alvorligere tilfælde af læsevanskeligheder¹¹.

Imidlertid var emnet taget op også fra pædagogisk side, hovedsagelig påvirket dertil fra den angelsaksiske verden ved oversættelser af pædagogiske tidsskriftartikler gengivet af Foreningen for eksperimental Pædagogik i årbøger og tidsskrift 1915–25¹². Her anvendes første gang på dansk udtrykket »ordblindhed« i en usigneret artikel 1921–22 side 26 under overskriften: Helbredelse af læsefejl. Over 25 pct. af sideantallet i disse årbøger beskæftiger sig med læse- og retskrivningsproblemer, mange steder omtales specielle læsevanskeligheder, men som et uhyre sjældent fænomen, hvis forekomst må måles i ganske få promille.

Den, der på dansk grund først har beskæftiget sig med ordblindhed ud fra praktisk pædagogiske synspunkter, er nok *Sofie Rifbjerg*². Hun blev allerede i 1919 sat i gang af skolelægen *H. P. T. Ørum* med disse undersøgelser. Ved Montessorikursus i London 1919 tilbragte hun på hans tilskyndelse megen tid med litteratursøgning om emnet.

I sin »store afhandling« ved mag.art. studiets afslutning 1925¹³, om vekselvirkning mellem kendskabet til normalt og unormalt sjæleliv, kom hun også ind på »congenital ordblindhed«. Her imødegår

hun *Bertha Englers* opfattelse, »at ordblindhed ikke er en særlig defekt, men skyldes en almindelig over hele hjernen udbredt defekt«¹⁴. På grundlag af sine erfaringer som lærer for børn i værneskolen nævner hun flere eksempler på elever, der trods svær læsedefekt udviste normal eller endog god begavelse. S. R. konkluderer i sin afhandling, som det stort set vel i dag må siges at være den almindelige opfattelse: »nogle ordblinde synes at have Forstyrrelser i den visuelle Region, nogle i den auditive, andre i dem begge«. Om sine praktiske erfaringer udtaler S. R. i afhandlingen: »Hvis man i Stedet for at lade Fænomenet: daarlig Læsning falde ind under Rubrikkerne Dovenskab – Dumhed ect. undersøgte om der ikke muligvis skulle foreligge en eller anden Læsedefekt, vilde man være i et rigtigere Spor«.

Således har både læger og fremskridtspædagoger allerede fra 1921–25 erkendt disse særlige tilfælde af læsevanskeligheder. Alligevel synes der at indtræffe en stilstand i aktiviteten omkring emnet fra 1925–30. Pædagogisk var man i denne periode dels stærkt engageret i »den frie skoles tanker«, dels samlede man sig om en pædagogisk programlægning. Praktisk giver det sig udtryk i Vanløseforsøgene og i etableringen af Udvalget for Skolepsykologiske Undersøgelser.

Offentlig debat i begyndelsen af 30'erne

Efter disse år er det igen H. P. T. Ørum, der bringer spørgsmålet på bane. I »Folkeskolen« 1931 anslår han i en artikel om ordblindhed, at 3–4 pct. af eleverne i Kbhvn.s værneskole i virkeligheden er ordblinde og slutter således: »Alle forfattere er enige om, at disse børn ikke bør sendes i værneskolen, og at der bør anordnes en individuel undervisning fra normalskolens side, hvilken opgave på grund af disse få børn ikke er uoverkommelig i økonomisk henseende«¹⁵. Med H. Rønnes artikel om medfødt ordblindhed hos skolebørn i *Vor Ungdom*¹⁶ fra samme år fortsættes lægernes aktivitet. Det følgende år bringer *Vor Ungdom* en artikel af *Anne Marie Nørvig*: En ordblind dreng¹⁷, og disse artikler kalder også *Hans I. Hansen*¹⁸, daværende realskolebestyrer i Nørre Åby, frem med et indlæg, således at sagen i disse år trængte uden for den snævre kreds af fagfolk og bliver genstand for offentlighedens opmærksomhed.

Københavns skoledirektion inddrages

I tilslutning til denne offentlige debat føres nu sagen frem for Københavns skoledirektion. Her skal især docent, dr. phil. *R. H. Pedersen* have været igangsættende¹⁹. Som mangeårig kommunelærer ved Rådmandsgade skole kendte han fænomenet i praksis, og fra sin videnskabelige virksomhed, først som lektor fra 1922 og senere fra 1926 som docent i anvendt psykologi ved universitetet havde han tillige den teoretiske baggrund for en forhandling med skoledirektionen herom. Der er almindelig enighed om, at »det var *R. H. Pedersen*, der fik Københavns skoledirektion interesseret for de læsesvages problem«²⁻²⁰.

Et omtrent samtidigt initiativ fra de dengang nyoprettede forældreråd bør dog nævnes, ikke mindst fordi forældrerådene har sat sig så få spor i skolen. Formanden for forældrerådet på Klostervængets skole retter i en skrivelse af 26. juni 1934 en henvendelse til skoledirektionen om spørgsmålet²¹. Et initiativ herfra måtte påkalde sig skoledirektionens særlige hensyn og har næppe været uden medvirkning på sagens videre forløb. Væsentlig i skrivelsen er, at den skitserer en praktisk undervisningsordning for disse børn: færre børn i klasserne, lærere med særlig forståelse for fænomenet og endelig en klassesdelt læseklasseordning.

Disse hovedprincipper blev faktisk fulgt ved Københavns kommunes indretning af læseklasserne.

De læseretardedes tidligere skoleforhold

Hermed var de ordblinde bragt for alvor i søgelyset, en stor gruppe elever, hvis problemer man i skolen hidtil så at sige ikke havde skænket nogen opmærksomhed. Men disse nye synspunkter havde svært ved at vinde gehør i en skole, hvor læse-staveevnen endnu var så at sige den eneste målestok for et barns samlede standpunkt.

Der findes flere skildringer af skolens uheldige holdning til disse dengang forfulgte og fordømte, tit også forhutlede og psykisk afsporede elever. *Edith Norrie* (se senere) har fra sin praksis hentet mange ret drastiske træk; der nævnes således tilfælde, hvor ordblindhed angives som årsag til selvmord hos børn og unge²³⁻²⁴.

I en anonym selvbiografi i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* påpeges

især de langtrækkende psykiske konsekvenser, en sådan skolegang kunne have, også ud over selve skoletiden²⁵.

Mindre påagtet i offentligheden på den tid var muligheden af, at en uerkendt og fejlbehandlet læsedefekt kunne medvirke til en skæv karakterudvikling og så stærke adfærdsforstyrrelser, at den førte til kriminalitet. I retslægerådets årsberetning 1941 og 1943 nævnes ordblindhed som hovedårsag til to sigtedes kriminelle forhold²⁶. Disse omtaler må dog nok ses i sammenhæng med den almindelige opmærksomhed, som problemet dengang var genstand for.

Der råder usikkerhed om årsag-virkningforholdet omkring de psykiske forstyrrelser og læsevanskeligheder endnu i dag²⁷, læsevanskelighedernes problemer er langt fra at være opklaret, men man stod dengang over for den rent praktiske opgave at finde midler til at afbøde deres uheldige virkninger.

Oprettelse af Nordens første læseklasser

Flere kræfter har således virket for at rejse denne sag overfor Københavns skoledirektion, og det resulterede i et cirkulære fra skoledirektionen allerede d. 18. oktober 1934, til de kbhvn.ske kommuneskoler¹⁹. Heri opfordres skoleinspektøren til i samråd med skolelægen at udpege børn, der »måtte lide af den læsevanskelighed, der sædvanligvis kaldes ordblindhed«. I »Københavns Kommuneskole« meddeles yderligere d. 30. oktober 1934, at docent R. H. Pedersen, som var udset til at lede denne undersøgelse, skal søge dels at fastslå, hvad ordblindhed egentlig er, og dels at tilrettelægge en undervisning for sådanne børn. K. K. oplyser samtidig, at professor H. Rønne parallelt hermed undersøger samtlige børn på Klostervængets skole, for at konstatere ordblindhedens hyppighed blandt skolebørn²⁸.

D. 30. april 1935 minder skoledirektionen skolerne om dr. R. H. Pedersens undersøgelse, så yderligere henvisninger endnu kan finde sted, (af Kbhvn.s ca. 55 kom.skoler reagerede kun 29!) og d. 28. maj 1935 foreligger R. H. Pedersens redegørelse for skoledirektøren. Undersøgelsen har fundet sted på universitetets psykologiske laboratorium. Den blev foretaget af R. H. Pedersen og kommunelærer, mag. art. *Ulnes Olsen*, Østrigsgades skole, som havde udarbejdet et sæt læseprøver, der vel ikke var standardiserede, men hvorved man dog var

i stand til at udskille de sværeste læsedefekter. Desuden kunne man ved hjælp af den danske udgave af Binet-Simons intelligensprøver (1930)²⁹ nogenlunde adskille svagtbegavede fra læseretarderede³⁰.

Henvist fra 29 skoler var ialt	91 elever
Svagtbegavede	7 —
Så læseretarderede, at hjælp skønnes nytteløs	36 —
Læseretarderede, men dog modtagelige for træning	48 —

Rønnes undersøgelse af 300 elever på Klostervængets skole fandt sted i tiden dec. 1934 til marts 1935³¹ og foregik på Rigshospitalets øjenklinik. Selv om alle klassetrin var repræsenteret var antallet fra 3–4. klasse dog i overvægt. Som resultat af undersøgelsen angives hyppigheden af ordblindhed til 2–4 pct., idet der herved forstås iøvrigt normalt begavede børn, hvis læseevne er to år eller mere tilbage i forhold til deres alder. Det bemærkes, at de benyttede prøver ikke i sig selv alene kan bruges til diagnostisering af dyslexi. Ud over de nævnte læseprøver foretoges en nøjere undersøgelse af de læseretarderede, hvorved H. R. kom frem til det ovennævnte pct.-tal³². Disse læseprøver blev iøvrigt kritiseret stærkt ved *Henning B. Skydsgårds* disputats 1942 af statistikere. Prøverne var i 1942 da også henimod 10 år gamle, og de prøver, som psykologerne havde anvendt på samme tid, var også kun beregnet til at frasortere de alvorligste tilfælde.

D. 16. august 1935 omtaler K. K. atter Kbhvn.s kommunes skolevæsens dobbeltundersøgelse med henblik på ordblindhed. Det stilles i udsigt, at der på en centralt beliggende skole skal oprettes et par klasser til hjælp for disse børn, men »det er endnu uvist, om det vil blive et permanent led i skolevæsenet«³³. I september måned foretog R. H. Pedersen og Ulnes Olsen en efterundersøgelse af de 48 tidligere udtagne elever rundt omkring på skolerne, og d. 1. oktober 1935 åbnedes så to »klasser for ordblinde børn«³⁴ på Hans Tavsgade skole, hvor *Ernst Müller* som skoleinspektør var en hjælpsom og interesseret vært for denne nydannelse³⁵.

Klassernes undervisning blev tilrettelagt af Ulnes Olsen, der fra august 1935 var blevet ansat som skolepsykolog ved Kbhvn.s skolevæsen. Der blev udtaget ialt 31 elever til de to klasser – en 4. og en 5. klasse.

Hermed var de første læseklasser i Danmark – og i Norden – etableret.

Først fra 1937/38 benyttes dog betegnelsen »læseklasser« i årsberetningen. Klassernes vækst skal kort skitseres³⁶:

1935–36: 31 elever i 2 kl.
1936–37: 29 elever i 2 kl.
1937–38: 101 elever i 6 kl.
1938–39: 157 elever i 10 kl.
1939–40: 219 elever i 14 kl.

Den eksplosive udvikling, denne undervisning kom ind i, kan belyses ved tallene:

1948–49: 1332 elever i 100 kl.

Læseklassernes oprettelse i det øvrige Norden³⁷:

Stockholm: 1938 (Läsklinik)

Malmø: 1942.

Göteborg: 1945.

Oslo: 1947.

Helsingfors: 1952 (Läsklinik)³⁸.

Undervisningen af de læseretardedede på Frederiksberg

Efter Kbhvn.s kommune tog snart også Frederiksberg dette undervisningsproblem op. Mens det skolepsykologiske kontors oprettelse i Kbhvn. i høj grad skete i forbindelse med indretningen af den specielle læseundervisning, var der allerede udført et skolepsykologisk arbejde på Frederiksberg fra 1930 bl. a. i forbindelse med la Courvej – forsøgene ved kml. mag. art. *Henning Meyer*, som dog først fra 1. april 1934 officielt ansattes som skolepsykolog med nedsat pligtig undervisningstid³⁹. Etableringen af en særlig læseundervisning betød derfor ikke den samme udbygning som i Kbhvn.; fra januar 1936 blev forsøgsvis den første undervisning af læsesvage påbegyndt^{40–41}. Den blev givet til ialt 25 elever, men som enkeltmandsundervisning, ikke i læseklasser. Børnene fulgte deres almindelige klasse, men i løbet af ugen fik de 4–5 gange 15–20 minutters særlig hjælp i læsning indenfor skoletiden.

Denne undervisningsform udviklede sig meget hurtigt og nåede på få få år op på 3-400 elever. Det viste sig dog, at nogle elever trods denne hjælp stadig kom længere og længere tilbage i læsestandpunkt i forhold til deres klasse. Man anså det derfor for nødvendigt at samle dem i særlige klasser, og fra skoleåret 1938 oprettes der læseklasser på Frederiksberg. Her var elever fra flere klassetrin samlet i samme læseklasse med 16 børn. Der var dagligt 2 læsetimer, hvor klassen var delt, således at man kunne arbejde fuldstændigt individuelt med hver enkelt elev.

Skolepsykologisk kontor søgte ved jævnlige undersøgelser at følge alle læsesvage elevers læsestandpunkt, men det voldte i de første år mange vanskeligheder, fordi man ikke rådede over velegnede prøver til læsning og stavning. Ved et samarbejde de storkøbenhavnske skolepsykologer imellem⁴² fik man dog efterhånden udarbejdet prøver, der ikke alene kunne bestemme det enkelte barns standpunkt, men også kunne være vejledende for lærerens daglige arbejde ved i nogen grad at angive arten og sværhedsgraden af barnets træningsstof. Ved halvårslige undersøgelser og samtaler drøftede psykolog og læselærer hver enkelt elev⁴³.

Ordningen er – ligesom den kbhvn.ske – i hovedtrækkene blevet bevaret næsten uændret til nu.

Ordningen af de læseretardedes undervisning i Gentofte

I Gentofte, der kom med i denne undervisning fra 1940, blev udgangspunktet folkeskoleloven af 18. maj 1937, hvori det i § 2 stk. 5 hedder: »For børn, der ikke kan følge den almindelige undervisning, skal der, hvis forholdene tillader det, oprettes en særlig undervisning (særklasser, tunghøreklasser og lign.)«. Denne bestemmelse kan føres helt tilbage til »den store skolekommission«'s forslag af 21. febr. 1919, hvor den var formuleret således: »For børn, som af en eller anden grund ikke kan følge med i den almindelige undervisning, skal der, hvor skolevæsenets omfang tillader det, oprettes særskilt undervisning (værneklasser, tunghøreklasser o. lign.)«. Med ændringer i undervisningsministerens forslag til lov i 1934 genfindes denne bestemmelse, som atter i den følgende folketingsbehandling yderligere videreføres til formen af 1937⁴⁴.

Med denne bestemmelse kunne skolepsykolog mag.art. S. A. Tor-

drup i Gentofte 1938 påpege nødvendigheden af en undersøgelse for at etablere en undervisning for svagtbegavede. Henved 100 elever blev udtaget efter undersøgelsen til undervisning i hjælpeklasser. Heriblandt fandtes også en del læseretarderede, som Tordrup anbefalede til særskilt undervisning, men først i 1940 lykkedes det at komme igennem med denne nye form, som de bevilgende myndigheder stod famlende overfor²⁻⁴⁵.

Her blev undervisningen organiseret i små hold på samme måde som hjælpeundervisningen for svagtbegavede blev givet i mindre byer og på landet⁴⁶. Det skete ud fra den betragtning, at denne form gav mindst afbræk i den daglige undervisning. Eleverne blev også her i deres almindelige klasse, men toges i 4-5 timer ugentlig ud til den særlige undervisning i hold på 4-5 elever. Det betragtedes både som en økonomisk mere forsvarlig ordning end den frederiksbergske enkeltmandsundervisning og som en psykologisk heldigere form for eleverne. Kun regnetimerne undgik man at røre, ligesom individuelle ønsker fra eleverne i videst muligt omfang blev imødekommet⁴⁷. Karakteristisk for Gentofte var også, at man satte tidligt ind med denne hjælp, allerede i 2. klasse. Man mente at en tidlig hjælp især kunne afhjælpe alvorligere psykiske fejludviklinger hos eleverne, og at en ophjælpning på begyndertrinnet var mere effektiv⁴⁸. Læseklasser blev først meget senere indrettet i Gentofte.

Man skulle have ventet, at skolelovens bestemmelse af 1937, § 2, stk. 5 måtte blive igangsættende også i andre kommuner, men det blev ikke tilfældet. Ganske vist var bestemmelsen vagt udformet, men den hørte dog til de områder, der ifølge lovens § 64 skulle være gennemført senest til 1. april 1948. Undervisningsministeriet nedsatte da også et udvalg med det formål at føre dette ud i livet. Det afgav betænkning i 1943, men som følge af krigen blev kravet om gennemførelse udskudt, således at kommunerne af flere grunde kunne udsætte deres overvejelser over spørgsmålet i det ubestemte og kun hovedstadsområdets store kommuner kom med i første omgang.

Undervisning af læseretarderede på Taleinstituttet

Den begyndende erkendelse af læsevanskeligheder som et specielt fænomen medførte et afgrænsningsspørgsmål mellem de egentlige defekte, der krævede særlig behandling, og tilfælde, der trods nogen besværlig-

hed ved læsningen – dog måtte erkendes som normale. Afgrænsningen til den anden side mellem afvigelser, der var mindre udprægede, og som det måtte påhvile kommuneskolen at afhjælpe ved særundervisning, og så de egentlige invaliderende tilfælde, som måtte henhøre under statens særforsorg, var lige så vanskelig, og det beror endnu i dag på et skøn, hvor grænsetilfælde skal anbringes⁴⁹.

Her kom på et tidligt tidspunkt Statens Institut for Talelidende med ind i billedet. Netop fordi læsevanskeligheder ofte er forbundet med talevanskeligheder skete der en vis ophobning af børn og unge med læsevanskeligheder på Taleinstituttet, og i mange tilfælde står disse to defekter da også i afhængighedsforhold til hinanden, som det tydeligere har vist sig⁵⁰⁻⁵¹.

Derfor blev der på Taleinstituttet ret tidligt i enkelte tilfælde givet særlig undervisning for læsesvage på hold sammen med talelidende². Da instituttet i 1937 fik en særlig afdeling i Århus⁵² blev de forbedrede lokaleforhold bl. a. udnyttet til oprettelse af en særlig læseklasse i Hellerup 1938⁵³.

Undervisningen, der krævede institutionsophold, blev givet som intensiv læseundervisning med 5 daglige læse- og stavetimer uden nogen anden undervisning. Det var hovedsagelig børn fra provinsen, som fik denne læseundervisning, men også en del voksne deltog, ligesom nogle tilfælde blev behandlet ambulant.

Den kursusprægede undervisning kunne efter behov være af kortere eller længere varighed, i svære tilfælde op til ét år. En klasse var på højst 10 elever, så stærkt individuelle hensyn kunne tages, og der var både psykiatrisk og psykologisk assistance til rådighed⁵⁴.

Undervisningen af læsesvage på Taleinstituttet havde en lang overgang ret stor betydning, fordi mange kommuner ikke tilbød nogen hjælp. Efterhånden som særundervisningen er blevet udbygget er Taleinstituttets betydning på dette område aftaget, når bortses fra de børn, der tillige lider af særlige talevanskeligheder.

Den nøje sammenhæng mellem tale- og læsevanskeligheder viste sig i øvrigt også ved, at ikke så få børn, der var behandlet for udtalefejl i de kbhvn.ske taleklasser, som havde eksisteret siden 1921⁵⁴, efter behandlingen dér måtte overføres – ikke til normalskolen – men til de nyoprettede læseklasser. En bogfortegnelse fra Statens pædagogiske Studiesamling udsendt i 1941 behandler da også de to defekter under ét⁵⁵.

Edith Norries private initiativ

Udover disse offentlige bestræbelser fandt samtidig et privat initiativ af direkte pædagogisk art sted med *Edith Norries* indsats. Hun kom til i en lang årrække at præge udviklingen, idet hun ved sin stærke agitation skabte stadigt røre om »ordblindesagen«, så den virkelig bragtes til offentlighedens bevidsthed.

Sit levnedsløb har hun ofte med stor åbenhjertighed tegnet både i tale og skrift. Hun var født 1899 som datter af øjenlægen og medicinalhistorikeren Gordon Norrie⁵⁶ og dennes hustru, sygeplejerske Charlotte f. Harbou⁵⁶. Moderen virkede med iver for kvindesagen og var medstifter af »Dansk Sygeplejeråd«. Edith Norrie var således udgået fra et stærkt engageret miljø.

I skolen led hun imidlertid en krank skæbne p. gr. a. de ringe resultater, og måtte udskrives fra 8. klasse uden noget rigtigt udbytte af skolegangen. Herefter søgte hun uddannelse indenfor musikken, men gennem samtaler med sin fader gik det op for hende, at hendes ringe skolestandpunkt skyldtes ordblindhed, og hun gav sig nu til på egen hånd at lære sig at læse⁵⁷. Derefter tog hun uddannelse som talepædagog bl. a. med kursus på Taleinstituttet². Efter endt uddannelse slog hun sig i 1935 ned i Haderslev som lægeautoriseret talepædagog.

Blandt sine elever stødte hun nu også på ordblinde børn, lignende tilfælde havde hun allerede truffet på Taleinstituttet og hun begyndte nu fra januar 1936 en særlig læseundervisning for disse ordblinde. Hermed var også en privat ordblindeundervisning i Danmark for første gang etableret.

Senere skal de forskellige undervisningsmetoder, som anvendtes, omtales, men da E. N. benyttede en helt særegen metode, som hun selv havde udformet, skal der her gøres lidt rede for den⁵⁸⁻⁵⁹. Den byggede dels på de erfaringer, hun havde vundet ved sin egen opøvelse i læsningen og dels på hendes talepædagogiske uddannelse. Det var et logisk opbygget system, der indøvede bogstaverne fonetisk, så eleverne ved hjælp af spejl skulle analysere de lyde, som indgik i de enkelte ord. Det skred frem efter en konsekvent plan, og støttedes af en lang række mnemotekniske regler. Undervisningen var organiseret i små hold, hvori også enkeltmandsundervisning indgik. Med denne metode behandlede hun alle tilfælde af læsevanskeligheder ud

fra sine egne erfaringer om ordblindhed, som herefter blev en livssag for hende.

I Sønderjylland skabte hendes agitation og ofte aggressive kritik af folkeskolens læseundervisning uro om hendes person. I 1937 ved skolehygiejnisk forenings årsmøde i Haderslev talte H. Rønne om »Medfødte læsevanskeligheder hos skolebørn«⁶⁰ og året efter blev dav. skolepsykolog *Erik Thomsen* fra de københavnske læseklasser indbudt til et stort skolemøde i Haderslev 1938 for at give de sønderjyske amters lærerkårer en nærmere orientering om læsevanskeligheder. Her deltog Edith Norrie, og modsætningsforholdet mellem hende og skolens folk kom skarpt til udtryk².

Da hun i 1939 kom til København og skulle åbne sit institut i Holbergsgade 19, op søgte hun først skoledirektør *Thorkild Jensen*, men mødte efter det stedfundne ikke den forventede velvilje: »Jeg blev næsten sat på porten« af Th. Jensen, fortalte hun⁶¹. Det var hendes tro på sin egen metode, som den eneste rigtige, der især stødte an. Hendes dybe forståelse af ordblindhedens sociale og psykologiske følger, og den forståelse, opmuntring og anerkendelse, hvormed hun behandlede sine elever, er der aldrig rejst tvivl om, ligesom disse egenskaber i høj grad medvirkede til, at dette forsømte skoleproblem blev taget alvorligt, ikke mindst ved den udfordring hendes optræden overfor skolens folk betød. Mange søgte hende, og hun opnåede resultater, hvor skolen havde givet op. Ikke mindst blandt velbegavedes forældre var man lydhøre overfor hende.

Måske under indflydelse heraf dannede hun sig snart en egen teori om ordblindhed⁶². Hun mente nemlig at kunne påvise en sammenhæng mellem denne defekt og særlige kunstneriske og matematiske begavelser. Blandt de første eksempler af denne art nævnes H. C. Andersen allerede af Hans I. Hansen 1934⁶³; gennem studiet af hans manuskripter mente man at kunne påvise en særlig udpræget tendens til ombytning af bogstaverne, reversaltendensen, som skal være karakteristisk for ordblindhed. Men snart kom flere til, Poul M. Møller, malerslægten Skovgård samt »verdensberømte danske professorer« (brødrene Bohr, der ikke som skovgårdslægten havde givet deres tilladelse til offentlig omtale i denne forbindelse)⁶⁴. Det har endogså ladet sig gøre på grundlag af efterladt skriftligt materiale at påvise ordblindhed hos både Holberg og Johanne Louise Heiberg.

Eksempel på hjemmelavet læseklassemateriale af samme type som nu foreligger trykt også til brug i normalskolen.

opg. 4: facit: g-r-y-d-e-n.

opg. 7. facit: 1-4-6-9.

Også Frederik d. Andens egenhændige skrivelser giver begrundet mistanke om denne konges ordblindhed⁶⁵.

Ligeledes kom Leonardo da Vinci her i søgelyset p. gr. a. hans ven-

strehåndethed og udprægede tendens til at skrive »spejlskrift«, noget mange ordblinde har let ved.

Mange af disse »beviser« synes løst underbygget, og selv om Skydsgård berører denne teori i disputatsen 1942 tager han ikke stilling til spørgsmålet, idet materialet forekommer ham for spredt⁶⁶.

Men disse forestillinger fangede i høj grad offentlighedens opmærksomhed, skabte blæst om sagen og gjorde »ordblindhed« til en foretrukken diagnose, fremfor dårlig begavelse, således som Edith Nor-

rie selv gør opmærksom på⁶⁷. Hun gjorde sig i den grad til ét med sin sag, at hun ved Skydsgårds disputats 1942 takkede ham på de ordblindes vegne⁶⁸, og fortsatte »for vi *er* ordblinde«. Men hun var på den anden side groet fast i sit én gang erhvervede syn på tingene og udtalte herom ved samme lejlighed: »Jeg er autodidakt, jeg bruger det system, som jeg selv brugte for at lære at læse og har gode resultater«.

Arbejdet i de første læseklasser

Ved udtagelsen af elever til de første læseklasser vil man bemærke, at en væsentlig part af de indstillede elever (36 af 91) blev betragtet som så læseretarderede at hjælp skønnes nytteløs; »den hårde kerne«, som Tordrup senere betegnede de virkeligt vanskelige tilfælde⁶⁹, har man på forhånd givet afkald på at hjælpe. Man ville ikke give sig ind i en håbløs opgave.

Arbejdet i de første læseklasser i skolen var i modsætning til Edith Norries undervisning præget af stor usikkerhed og tvivlrådighed om, hvorledes man skulle behandle og undervise børnene. Men på mange måder har det vist sig, at hun netop ved sin sikkerhed kom ind i en metodisk blindgyde, mens arbejdet i læseklasserne blev et frugtbart forsøgsområde, hvis resultater rakte langt ud over det, hvorimod de oprindeligt sigtede.

Netop fordi man – også i modsætning til Edith Norrie – havde meget dunkle forestillinger om, hvori læsevanskeligheder bestod, mødte man med en bredere opfattelse af dette fænomens natur², og allerede tidligt erkendte man defekten som noget mere sammensat, så hvert enkelt tilfælde krævede analyse med efterfølgende individuel behandling i overensstemmelse hermed. Den lave klassekvotient var her, mere end lærerens sagkundskab, afgørende.

Et mere nuanceret billede af læsevanskelighederne trådte tidligt frem i læseklasserne, og følgen heraf blev en mere differentieret undervisning på grundlag af samarbejde mellem skolepsykolog og læselærer.

De væsentligste udgangspunkter havde man i erfaringer fra udlandet med nye arbejdsformer (Peter Petersen, Hamburg og Jena, og Washburn, Winnetka)⁷⁰. De var i nogen grad taget i brug ved de igangværende skoleforsøg og indenfor hjælpeskolen. Desuden forelå allerede fra 1927 i Amerika læsepædagogen *A. I. Gates* bog: *The im-*

provement of Reading. (Ny udg. 1937). Denne bog blev ikke oversat i sin helhed til dansk, men mange uddrag foreligger⁷¹.

Også bogen selv kom i de første læseklasselæreres hånd. Den gav mange utraditionelle anvisninger på læsehjælp og en mængde praktiske eksempler til fremstilling af undervisningsopgaver sigtende mod forskellige former for læsevanskeligheder, bestemte fejltyper eller individuelle standpunkter, uden hensyn til de forskellige indlæringsmetoder, hvorom der havde været ført ivrige debatter. Den tog ganske simpelt alle metoder i brug.

Bogen blev en inspirationskilde for pionererne i læseklasserne, de ydede med den som udgangspunkt et enestående og selvstændigt forberedelsesarbejde til timerne ved fremstilling af selvopfundet, hjemmelavet materiale. De klippede, klistrede, tegnede og skrev alt, hvad børnene arbejdede med, trykt materiale fandtes ikke. Det var ikke uden grund, at A. I. Gates ved Den anden Verdenskongres om Læsning, København, august 1968, hylledes som læseundervisningens store skikkelse i vort århundrede.

De af Sofie Ribbjerg allerede fra 1925 omtalte almindeligste danske ord kom til at udgøre et vigtigt træningsområde, især efter at de 1936 og 1940 blev nærmere opgjort af A. Noesgård, der tillige påviste, at disse få ord udgør 50 pct. af al løbende tekst⁷².

Endelig måtte også systematiske lyd- og taleøvelser indgå som et naturligt led som følge af den tidligere omtalte hyppige sammenhæng mellem tale- og læsevanskeligheder.

Disse intentioner omsattes i lystbetonede, leglignende, interessevækkende – ofte i første omgang ret primitive – opgaver, og resultaterne udeblev ikke. Først og fremmest bekræftede materialet sig ved, at eleverne, der var fuldstændigt gået i stå i normalskolen, tøede op og gav sig i kast med disse nye ting, men desuden viste de sig også effektive, idet læsningen ofte kom godt i gang, og elever, der i normalskolen havde været opgivet som umulige, kunne vende tilbage til deres klasse som habile læsere. Meget af dette første læsemateriale dannede grundlaget for senere trykte opgavesamlinger, der anvendes i læseklasser og ved begynderundervisningen.

Samværet i den lille klasse og de nye resultatgivende arbejdsformer gav sig også udslag i en tit rørende hengivenhed overfor læreren, som kunne tage sig af disse ofte forkomne elever. Det var en hengivenhed, der holdt sig ud over skoletiden, så tidligere læseklasseelever i

den første tid endogså kunne stille hos deres gamle lærer for at præsentere deres hjertensudkårne eller den førstefødte². Disse resultater kan dog ikke alene tilskrives lærernes særlige indsats, men i lige så høj grad den form, hvorunder disse klasser blev organiseret, først og fremmest den lave klassekvotient, men især i den første tid blev der ydet et enestående pionérarbejde af læseklasselæreren. Her fremhæves især tidl. skoleinspektør *Alfred Larsen*, stifter af Landsforeningen af Læsepædagoger⁷³⁻⁷⁴. Han formåede ikke alene at skabe et enestående arbejdsklima i klassen, men også et sammenhold, der blev bevaret ud over skoletiden. I filmen: *Er drengen dum?*⁷⁵ gives der et klip ind i en læseklasse, vel ikke fra den allerførste tid, men dog et billede, som nu nærmest har historisk interesse. Læseklasselæreren, man møder i filmen, er Alfred Larsen.

Om nogen egentlig speciallæreruddannelse var der i begyndelsen ikke tale. Det påhvilede skolepsykologerne at instruere om det nye arbejdsområde. Gates bog og de nye aktiviserende og individuelle arbejdsformer kom her til at danne udgangspunktet. Den mentalhygiejniske betydning af virksomheden i læseklasserne blev tidligt erkendt og påpeget som noget væsentligt. Man skelnede her mellem elever, der p. gr. a. deres vanskeligheder var hensunket i apatisk, uvirksom ligegyldighed og elever, der var tvunget over i en aggressiv, adfærdsforstyrret holdning. De første læseklasser skal i høj grad have været præget af den apatiske type²⁻⁷⁶.

Arbejdet i læseklasserne blev ofte karakteriseret som en langsommere fremadskridende undervisning, men undersøgelser viser, at det må tages med forbehold, idet eleverne ikke sjældent i løbet af et par år blev bragt op til et klassetrin, som de ved starten i læseklassen lå langt tilbage for. Dette »absolutte fremskridt« i læseklassen blev fulgt op af en fortsat »relativ fremgang« ved overflytning til normalklassen. Disse fremskridt gælder dog kun læsningen, stavestandpunktet forblev betydeligt ringere.

En efterundersøgelse der omfattede læsesvage elever født 1930, altså elever, der har gået i læseklasse omkring 1940, viser stort set at læsefremgangen er fortsat også efter skoletidens ophør, og at en rimelig læsevne er opnået selv for de dårligste læsere⁷⁷. Stavestandpunktet derimod er meget ringe og viser en betydelig tilbagegang efter skoletiden, hvad der forøvrigt gælder også normale læsere.

De fleste efterundersøgte er i erhverv, som ikke stiller særlige krav til læsefærdigheden, men hovedparten angiver at læse både fag- og skønlitteratur. Kun tre af ialt 126 efterundersøgte læser praktisk talt ikke.

Undersøgelsen viser, at analfabetismen kan effektivt bekæmpes gennem speciallæseundervisning.

Læseklassernes indflydelse på den almindelige folkeskole

For at pointere at læseklasserne var normale klasser og vel også af praktiske grunde, blev de anbragt rundt om på skolerne, i modsætning til hjælpeklasserne, der blev samlet på så vidt muligt egne skoler. Her ved fik også andre lærere kendskab både til læsevanskelighedernes særlige natur, men også til de arbejdsformer, som anvendtes. De nye arbejdsformer gjorde læseklasserne til et slags forsøgsprogram. Den lave klassekvotient, den individuelle undervisningsform, det tættere samarbejde mellem hjem og skole, trængte gennem læseklasserne ud til den enkelte lærer som en daglig praktiseret kendsgerning og ikke blot som en fra foredrag og tidsskrifter teoretisk mulighed. Læseklassernes undervisningsform fik også betydning; for begynderundervisningen⁷⁸, der blev mere alsidig og individualiseret; en foranstaltning som deletimer på begyndertrinnene har sin rod i læseklassernes arbejdsform⁷⁹. Skole- og børnebiblioteksbøger udkom for en stor del under indflydelse fra det første trykte let-læsemateriale i mere tillokkende og tilgængeligt udstyr under indflydelse af det arbejde, som var sat i gang i de første læseklasser⁸⁰.

Endelig må det også nævnes, at den nye læseundervisning blev mange – senere fremtrædende skolefolks første arbejdsfelt. Mange af pionererne »gik med marchalstaven i tornysteret«. Her skal blot nævnes nogle: rektor ved Danmarks Lærerhøjskole *Harald Torpe*, professor *Carl Aage Larsen*, skoledirektør i København *Kr. Thomsen-Jensen*, direktør for Danmarks pædagogisk Institut *Erik Thomsen* og rektor ved Gladsaxes skoleforsøg *Jesper Florander*.

Læseklasserne blev ikke blot »et permanent led i skolevæsenet«, som man forsigtigt havde udtrykt sig i K. K. i 1935, de fik tillige en ganske utilsigtet, men afgørende betydning som en vigtig vej, hvorad de nye skoletanker og arbejdsformer trængte ind i skolens hverdag.

Modsatningsforhold og sagligt forskellige opfattelser

Med udviklingen indenfor den specielle læseundervisning frem til 1940 var dette led i skolens virksomhed blevet et fast indslag, den havde manifesteret sig som et uundværligt område. Den følgende udvikling skulle vise, at det blev den mest omfattende del af specialundervisningen.

Der gjorde sig i den første tid lidt forskellige opfattelser af defekten gældende. Det giver sig bl. a. udtryk i en usikkerhed om terminologien. Indtil 1934 anvendes udelukkende udtrykket »medfødt ordblindhed« både af læger og psykologer. Først med cirkulæret fra Kbhvn.s skolevæsen 18. oktober 1934 spores en usikkerhed med vendingen »den læsevanskelighed, der sædvanligt kaldes ordblindhed«. Denne usikkerhed i terminologien træder tydeligt frem i de følgende år, ligesom der også herskede uenighed om defektens hyppighed. Disse forskelle i betegnelsen og i hyppighedsangivelsen hænger sammen med forskellige opfattelser af »ordblindhed« som fænomen.

Udgangspunktet havde oprindeligt været øjenlægens konsultationsstue, hvortil kun de udprægede tilfælde med stærkt misforhold mellem almindelig intelligens og præstationerne i læsning fandt vej. Læsevanskelighederne har derfor vist sig som mere ensartede og med udprægede karakteristiske træk. Man anså derfor fra lægelig side fra begyndelsen tilstanden for en egentlig sygdom med typiske symptomer således som det herhjemme især blev hævdet af H. Rønne.

Da man fra skolens side blev opmærksom på fænomenet, fik man snart et mere nuanceret billede af det. Man stod overfor hele skalaen fra ganske lette, mere ukarakteristiske tilfælde over stærkt differentierede grader og arter til de hårdnakkede læsehandicap. Man erkendte, at der var tale om glidende overgange, og at flere ofte samspillende årsager kunne være medvirkende. Især H. Meyer talte stærkt for den opfattelse, at der blot var tale om almindelige individuelle forskelle, og at en speciel læsedefekt ikke lod sig påvise eller udskille, ligesom han tog afstand fra betegnelsen ordblindhed, der – hævdede han – indebar noget uheldbredeligt⁸¹.

Der var således virkelig tale om sagligt forskellige syn på begrebet, selv om lægernes og psykologernes synspunkter nærmede sig til hinanden gennem årene, som også den glidende terminologi viser. Men forskellige årsager kan have medvirket til, at der i al fald set ude-

fra kunne være tale om et egentligt modsætningsforhold. Således erindrers Sofie Ribbjerg som interesseret iagttager forholdet². Erik Thomsen og S. A. Tordrup², der begge har stået begivenhederne nærmere, giver udtryk for, at der ikke rådede et sådant egentligt modsætningsforhold parterne imellem.

Allerede den kendsgerning at der forløb to vidt forskellige undersøgelser inden for Kbhvn.s skolevæsen i 1934, uden at der har været nogen egentlig kontakt imellem dem, måtte for samtiden tydes som om der var tale om to rivaliserende initiativer. En vis irritation skal dette forhold da også have medført, idet Kbhvn.s skoledirektion ikke tilstrækkeligt havde orienteret R. H. Pedersen og Ulne Olsen om Klostervængeundersøgelsen². Væsentligere bliver imidlertid nok her Edith Norries holdning. Hun tog i højere grad end berettiget lægerne til indtægt for sine egne synspunkter og drog lægerne ind i debatten og i sin kritiske holdning til skolen, så indtrykket af et modsætningsforhold forstærkedes. Det hensyn, man skyldte Edith Norrie og i øvrigt også sagen selv, gav anledning til flere uformelle møder på Rigshospitalets øjenafdeling², formentlig på foranledning af H. Rønne. Disse møder, som også Sofie Ribbjerg kender til, bedømmer hun som forligende møder mellem læger og psykologer, men S. A. Tordrup og Erik Thomsen, som har deltaget i dem sammen med H. Meyer, H. Skydsgård, Edith Norrie og Gordon Norrie oplyser, at de i væsentlig grad sigtede mod at drage Edith Norrie ind i det allerede igangværende frugtbare samarbejde⁸². Det tilsigtede mål opnåedes ikke og H. Rønne måtte endogså i 1942⁸³ i Folkeskolen i et – ganske vist personligt venligt, men dog samtidigt meget bestemt – brev til E. N. tage afstand fra hendes særlige metode, som hun uberettiget tidligere i bladet havde taget ham til indtægt for⁸⁴.

Endelig udspandt der sig kort forud for Skydsgårds disputats i 1942 et intermezzo, som muligt kunne være medvirkende til, at lægernes standpunkt blev bedømt på lige fod med Edith Norries kritik mod skolen.

Bibliotekar *Schmidt-Phiseldeck* udsendte nemlig i begyndelsen af året en bog: »Lær mig at læse, praktisk og fuldstændig læseteknik for danske børn«. I forordet henvises der til at problemet ordblindhed er ukendt i Frankrig⁸⁵, hvilket S-P tilskriver den særlige franske læseundervisning, som han med sin bog søger indarbejdet på dansk. Bogen blev anmeldt i Berlingske Tidende af professor *Kristen Møller* og i Po-

litiken af professor *L. Hjelmslev*, begge meget rosende: »Noget fuldkommen nyt og langt bedre«, barnet lærer at læse på 60 timer og kan begynde i 4–5 års alderen.

Den bogs fremkomst og velvillige modtagelse fra akademisk hold vakte en del indsigelse i »Folkeskolen« fra lærerkredse, der følte sig hårdt angrebet på et løst grundlag. Under overskriften: Professor-Propaganda, blev sagen draget frem og bogens metode beskrevet som »en ørkenvandring«⁸⁶. Bogen fik ingen betydning i undervisningen, men denne skarpe ordveksling kan godt have forstærket et indtryk af et modsætningsforhold: læger-pædagoger.

Den konstitutionelle Dyslexi. »Ordblindhed« 3. sept. 1942

Nuværende overlæge ved Blindeinstituttet dr.med. Henning B. Skydsgårds disputats: Den konstitutionelle Dyslexi. »Ordblindhed«, hvis forsvar fandt sted d. 3. september 1942 kom på flere måder til at betegne afslutningen på den udvikling, som her er beskrevet, og den vakte da også betydelig mere opsigt end en sædvanlig medicinsk doktorafhandling⁸⁷⁻⁸⁸⁻⁸⁹. Den samlede alle de interesserede parter: øjenlæger, neurologer, skolepsykologer, eksperimentopsykologer, læseklasselærere og ordblindpædagoger om en 5 timer lang drøftelse. Her blev det professor *Mogens Fog*⁹⁰, der kom til at forme konklusionen også af den gennem årene forud førte debat med ordene: »Konsekvensen må nu være, at vi læger giver denne opgave fra os og over til dem, hos hvem den hører hjemme, til pædagoger og psykologer«. Samtidig blev det også fastslået, at opgaven med disse børn var så omfattende, at det måtte betragtes som en kommunal opgave, der både kunne og burde løses på kommunalt plan, og ikke ved en statsinstitution, således som der var kræfter i gang for⁹¹. »Staten skal sørge for sine invalider«, udtalte Henning Rønne, »men de ordblinde har bedst af, at blive gående i deres normalklasse og få nogle timers ekstraundervisning«. Han tilsluttede sig Mogens Fogs konklusion, idet han fandt at doktoranden havde dokumenteret, at den pædagogiske behandling af ordblinde giver gode resultater.

Dermed var en lang udvikling fra de første øjenlægers opdagelse af fænomenet og til skolens målbevidste arbejde med det fuldført.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Poulsen, Henning: Om samtidshistorisk intervjuing, *Scandia* bd. 34, 1968, s. 198–218.
2. Følgende personer har i kortere eller længere samtaler skildret deres indtryk af den her meddelte udvikling:
skoleinspkt. cand.psyk. M. Ellehammer, de kbhvn.ske læseklasser, forstander dr.phil. E. Forchhammer, Statens institut for talelidende, Hellerup, skoleinspkt. mag.art. O. Møller Nielsen, tidl. Frederiksberg, skoleinspkt. mag.art. Sofie Rifbjerg, tidl. København, overlæge dr.med. H. B. Skydsgaard, Blindeinstituttet, direktør mag.art. E. Thomsen, Danmarks pædagogiske Institut, skolepsykolog dr.phil. S. A. Tordrup, tidl. Gentofte.
Kortfattede rapporter over de førte samtaler findes nu i Institut for Dansk Skolehistorie, Emdrupborg.
3. Jensen, Thøger: Kong Frederik d. IV's skoler, Århus 1921.
4. Anordn. 29–7. 1814 for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Danmark.
5. Grønbech, Vilh.: Om læsning (i Kampen om Mennesket, 1931).
6. F. eks. Cedergreen Bech, Sv.: En verden i udvikling, 1961, s. 27.
7. Kussmaul, C.: Die Störung der Sprache, Leipzig, 1872.
8. Skydsgård, Henning B.: Den konstitutionelle Dyslexi, 1942, s. 52 f. (i det efterfølgende forkortet til HBS.)
9. Skolelæge, dr.med. H. P. T. Ørum, Kbhvn. 1917–47, leder af mentalhygiejnisk poliklinik for børn fra 1917. Lektor i skolehygiejne ved universitetet fra 1925.
10. Fog, M. og K. Hermann: Om neurologi, 1966, s. 44.
11. Tordrup, S. A.: Arvelighedens betydning for læse- og stavevanskeligheder, *Skolepsykologi*, 4. årg. nr. 1, 1967 s. 88–92.
12. Foreningen for eksperimentel Pædagogik, årbøger 1915, 17 og 18, samt 1923, 24 og 25. Tidsskrift: 1919–23.
13. Sofie Rifbjergs »store afhandling« 1925 venligst stillet til rådighed under udarbejdelsen.
14. Englers B.: Über Analphabetia partialis (Wortblindheit). *Monatsschr. f. f. Psychiat. u. Neurol.* 1917.
15. Ørum, H. P. T.: Medfødt ordblindhed, »Folkeskolen«, 5–3. 1931.
16. Rønne, H.: Medfødt ordblindhed hos skolebørn, *Vor Ungdom*, 1931–32, s. 361–65.
17. Nørvig, A. M.: En ordblind dreng, *Vor Ungdom*, 1932–33.
18. Hansen, Hans I.: Medfødt ordblindhed, Nørre Åby Realskole 1934, Medfødt ordblindhed, Den danske Realskole 1934, Hvordan begyndte ordblindesagen? *Læsepædagogen* 1960, s. 87–91.
19. Ellehammer, M.: Læseklasserne i København, i Københavns kommunale Skolevæsen, årsberetn. 1959/60 s. 71 ff.
20. Torpe, H.: Skolepsykologien i Danmark, *Nord. Psykologi* 1. årg. 1949.
21. Skrivelsen er i sin helhed stillet til rådighed i kopi, som nu også findes i Institut for Dansk Skolehistorie.

22. Meyer, H. og Ulne Olsen: Skolebørns fordeling efter alder og klassetrin. »Folkeskolen« 1933, særtryk fra. Udv. for skolepsykologiske Undersøgelser 1933.
23. Norrie, E.: Om ordblindhed, Kbhvn, 1939.
24. Norrie, E.: Redegørelse for ordblindeinstituttet i: Referat Nordisk stævne for læseklasselærere og andre ordblindepædagoger i København 18-22. aug. 1948. Kbhvn.s Skolepsykologisk kontor. (i det følgende forkortet til Nordisk stævne).
25. Anonym: Min skolegang var en tung gang. Dansk pædagogisk Tidsskr. 1964, s. 105-110.
26. Hermann, K.: Om medfødt ordblindhed, Munksgård, 1955, s. 150.
27. Rasmussen, Ib: Læse og skrivevanskeligheder. Gyld. 1967.
28. »Københavns Kommuneskole« d. 30-10, 1934.
29. Dansk standardiseret revision af Binet-Simon, 1930.
30. Meyer, H.: Psykologiske undersøgelesr i det praktiske skolearbejdes tjeneste, Vor Ungdom 1931-32.
31. HBS. s. 82-84.
32. Rønne, H.: Medfødte læsevanskeligheder hos skolebørn. Ugeskrift for Læger, 1937.
33. K. K. 16-8., 1935.
34. Kbhvn.s kommunale skolevæsen, årsberetning. 1935/36.
35. Jacobsen, R.: Skolepsykologisk kontor 1935-60. Kbhvn.s kommunale skolevæsens årsberetn. 1959/60 s. 67 ff.
36. Skolevæsenets årsberetninger de nævnte år.
37. Nordisk stævne (se 24).
38. 2. Nordiske stævne i Kbhvn. 1954. Særnr. af »Læsepædagogen«.
39. Meyer, H.: Skolepsykologisk arbejde i Danmark. Skola och Samhälle 1944, s. 33-44.
40. Skolepsykologisk kontor Frederiksberg 1934-59.
41. Meyer, H. v. Nordisk stævne. (se 24).
42. se nr. 40 s. 15.
43. Meyer, H., Børge Nørgaard og Harald Torpe: Læsesvage børn og deres undervisning. Meddelelser fra Dansklærerfore. nr. 5. 1943.
44. Folkeskolens Specialundervisning. Betænkning nr. 277, 1961, s. 9-10. (Den grønne betænkning).
45. Nordisk stævne -.
46. Tordrup, S. A.: Læsepædagogen 1955, s. 35-39.
47. Tordrup, S. A.: Læsepædagogen 1961, s. 63-71.
48. Tordrup, S. A.: Læsepædagogen 1959, s. 1-8.
49. Lov om offentlig forsorg 31-8.1946 § 257 stk. 4: udgifter ved særforborg afholdes af staten »paa sværere Tilfælde af Ordblindhed og Læsesvaghed«.
50. Larsen, E. og C. Å.: Læse- og talevanskeligheder. »Læsepædagogen« 1952, nr. 5. s. 3-6.

51. Forchhammer, E.: Forbindelsen mellem tale- og læsevanskeligheder. »Læsepædagogen« 1954 s. 47–56.
52. Betænkning vedr. Forsorgen for Talelidende. Kbhvn. 1954.
53. Nordisk stævne. Bering Liisberg, H.
54. Den grønne betænkning, 1961, s. 19.
55. Fortegnelse over bøger vedr. læse- og talevanskeligheder. Statens pædagogiske Studiesamling, 1941.
56. Dansk biografisk Håndleksikon, 1920–24.
57. Ordblindebladet, 1959, nr. 2.
58. Norrie, E.: Behandlingen af ordblinde. Pædagogisk-psykologisk tidsskr. 1943 (og i »Om ordblindesagen« I–II, 1943).
59. Norrie, E.: Ordblindeundervisningens fonetiske sættekasse, 1960.
60. Rønne, H.: Medfødte læsevanskeligheder hos skolebørn. Skolehygiejnisk foren.s årsmøde i Haderslev 1937.
61. Larsen, Alf.: Edith Norrie. Læsepædagogen 1961, nr. 2. s. 23.
62. Norrie, E.: Om ordblindhed, Kbhvn. 1939.
63. Hansen, Hans I.: Hvordan begyndte ordblindesagen (se nr. 18).
64. Jeg er ordblind. Piece v. Landsfore. for Ordblindesagen, 1950. Ordblindebladet, 1955, nr. 2.
65. Hermansen, V.: En ordblind konge. Medicinsk Forum 1956, nr. 2.
66. HBS. s. 184.
67. Nordisk stævne.
68. se nærmere nr. 88.
69. Tordrup, S. A.: Læseudviklingen hos elever med store læsevanskeligheder. Skolepsykologien 4. årg. nr. 1. s. 30 ff.
70. Riffbjerg, S.: Træk af den moderne opdragelses historie, s. 167 ff.
71. Andersen, M.: Fernalds metode for ordblinde. Nord. tidsskr. f. åndssvageforsorg 1937, s. 53–63.
72. Noesgård, A.: De nødvendige danske ord, Kbhvn. 1940.
73. Nordisk stævne. (Alf. Larsen).
74. Alfred Larsen 1910–1964. »Læsepædagogen«, 1964, s. 77–79.
75. Fien, Erik: Filmen: Er drengen dum? Dansk Kulturfilm 1954.
76. Nordisk stævne. (H. Meyer).
77. se nr. 52 s. 78–82.
78. Torpe, H.: Psykologiske betragtninger over den grundlæggende begynderundervisning. 2. nord. stævne for læsepædagoger 1954. »Læsepædagogen« s. 33–40.
79. Nielsen, Anton: Den første læseundervisning. Nakskov 1946.
80. Thomsen, E. og C. Aa. Larsen: Undersøgelser over ord- og linjeafstandens betydning for en teksts læselighed. Dansk pædagogisk Tidsskr. 1962, s. 342 ff.
81. Meyer, H.: Læsevanskeligheder hos børn. Vor Ungdom 1937, s. 253–71.
82. Et nøjagtigere tidspunkt for disse samtaler har ikke kunnet fastslås, ingen af de interviewede erindrer andet end, at de har fundet sted.

83. Rønne, H.: Metoder og resultater, »Folkeskolen« 1942 s. 806.
84. Norrie, E.: Ordblindeundervisningen, en statsopgave. »Folkeskolen« 1942 s. 771.
85. HBS s. 55 gør opmærksom på, at franske bidrag om ordblindeproblemet er påfaldende få. S. Rifbjerg mener, at det skyldes en på den tid tilbagestående forskning på området, og at problemet nu er fuldt erkendt i Frankrig. (2).
86. Indlæg i »Folkeskolen« herom 1942 s. 253, 280, 302, 322 og 358.
87. Berlingske Tidendes morgenudg. 4-9. 1942: Ordblindhed er ingen sygdom.
88. Politiken. 4-9. 1942: De ordblinde hører ikke hjemme hos lægen.
89. »Folkeskolen« 1942 s. 649: Doktordisputats om ordblindhed.
90. Et par måneder senere måtte Mogens Fog »gå under jorden«, og havde sikkert her sin sidste offentlige fremtræden forinden. (Hæstrup m. fl.: Kilder til modstandsbevægelsens historie s. 18 f.)
91. Rønne, H.: Hvem skal tage sig af de ordblinde? »Folkeskolen« 1942, s. 704.

Desuden har været benyttet:

Ordblindebladet fra 1943, udg. af Landsforeningen for Ordblindesagen i Danmark.

Læsepædagogen fra 1952, udg. af Landsforeningen af Læsepædagoger.

Betænkning fra det af socialministeriet 1947 nedsatte udvalg til reorganisering af Ordblindeinstituttet afgivet d. 16.6. 1948.